

18 वर्षांच्या विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेचा मानसशास्त्रीय अभ्यास

प्रा. डॉ. दिनेश रा. जारोडे
मानसशास्त्र विभाग प्रमुख,
इंदिरा महाविद्यालय कळंब,
ता. कळंब जि. यवतमाळ

सारांश (Abstract) –

किशोरावस्था ही मानवी विकासातील अत्यंत महत्वाची अवस्था मानली जाते. साधारणपणे 18 वर्षांचे वय हे किशोरावस्थेच्या शेवटच्या टप्प्यात येते. या काळात विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेमध्ये अनेक शारीरिक, भावनिक आणि सामाजिक बदल घडत असतात. प्रस्तुत संशोधनाचा उद्देश 18 वर्षांच्या विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेचा मानसशास्त्रीय अभ्यास करणे हा आहे. या संशोधनासाठी यवतमाळ जिल्ह्यातील 30 विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली. विद्यार्थ्यांमध्ये ताण, आत्मविश्वास, सामाजिक संबंध आणि भविष्याविषयीची अपेक्षा या बाबींचा अभ्यास करण्यात आला. माहिती संकलनासाठी प्रश्नावली आणि निरीक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला. संशोधनातून असे आढळले की बहुसंख्य विद्यार्थ्यांमध्ये भविष्याबद्दल सकारात्मक विचार आढळतो. तथापि काही विद्यार्थ्यांमध्ये ताण, चिंता आणि भावनिक अस्थिरता दिसून येते. शिक्षण आणि करिअरबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये काही प्रमाणात दबाव देखील जाणवतो. या अभ्यासातून विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शन आणि समुपदेशनाची गरज असल्याचे स्पष्ट होते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्याकडे विशेष लक्ष देणे आवश्यक आहे.

मुख्य शब्द (Key Words) - किशोरावस्था, मानसिकता, विद्यार्थी, ताण

साहित्याचा आढावा (Review of Literature) -

संशोधन विषयाचा आढावा घेण्यासाठी काही पूर्वीचे संशोधन विषय घेणे आवश्यक असतात या विषयाच्या अनुषंगाने काही शास्त्रज्ञांनी यावर कार्य केलेले आहे. या संदर्भात G. Stanley Hall त्यांनी किशोरावस्थेला "Storm and Stress" चा काळ असे वर्णन केले. त्यांच्या मते या वयात व्यक्तीमध्ये भावनिक अस्थिरता, ताण आणि संघर्ष अधिक प्रमाणात दिसून येतात.

एरिकसन यांनी मानससामाजिक विकासाच्या सिद्धांतात किशोरावस्थेला "Identity vs Role Confusion" हा टप्पा मानला आहे. या अवस्थेत व्यक्ती स्वतःची ओळख निर्माण करण्याचा प्रयत्न करते.

पियाजे यांच्या मते, किशोरावस्थेत व्यक्ती औपचारिक संक्रियात्मक विचार (Formal Operational Thinking) विकसित करते. या काळात विद्यार्थी तर्कशुद्ध आणि सैद्धांतिक विचार करू लागतात.

बांडुराच्या सामाजिक शिक्षण सिद्धांतानुसार किशोरवयीन मुलांच्या वर्तनावर सामाजिक वातावरण आणि निरीक्षणात्मक शिक्षणाचा मोठा प्रभाव पडतो.

फ्रॉईड यांच्या मनोविश्लेषण सिद्धांतानुसार किशोरावस्था ही लैंगिक आणि भावनिक विकासाची महत्वाची अवस्था आहे. या काळात व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासावर विविध मानसिक घटकांचा प्रभाव पडतो.

वरील शास्त्रज्ञांच्या मतानुसार प्रस्तुत विषयाला बराच आधार मिळतो

प्रस्तावना (Introduction)

मानवी जीवनातील विकासाच्या टप्प्यांमध्ये किशोरावस्था ही अत्यंत महत्वाची आणि संवेदनशील अवस्था मानली जाते. साधारणपणे 18 वर्षांचे वय हे किशोरावस्थेच्या शेवटच्या टप्प्यात येते. या काळात व्यक्तीमध्ये शारीरिक, मानसिक,

भावनिक आणि सामाजिक स्तरावर अनेक महत्त्वपूर्ण बदल घडत असतात. या वयात विद्यार्थी प्रौढ जीवनाकडे वाटचाल करत असतात आणि स्वतःचे व्यक्तिमत्त्व घडवण्याचा प्रयत्न करतात.

18 वर्षांचे विद्यार्थी शैक्षणिक जीवनातील महत्त्वाच्या टप्प्यावर असतात. या वयात शिक्षण, करिअर, स्पर्धा, सामाजिक संबंध आणि भविष्याविषयी अनेक प्रश्न त्यांच्या मनात निर्माण होतात. त्यामुळे त्यांच्या मानसिकतेवर अनेक घटकांचा प्रभाव पडतो. पालकांच्या अपेक्षा, सामाजिक स्पर्धा, मित्रपरिवार आणि शिक्षणातील दडपण यामुळे काही वेळा विद्यार्थ्यांमध्ये ताण, चिंता आणि भावनिक अस्थिरता निर्माण होऊ शकते.

त्याचबरोबर या वयात विद्यार्थ्यांमध्ये स्वातंत्र्याची भावना वाढू लागते. ते स्वतःचे निर्णय घेण्याचा प्रयत्न करतात आणि स्वतःची ओळख निर्माण करण्याच्या प्रक्रियेत असतात. त्यांच्या विचारसरणीत तर्कशुद्धता, कल्पनाशक्ती आणि भविष्याबद्दलची योजना तयार होऊ लागते.

मानसशास्त्रीय दृष्टिकोनातून पाहिले असता या वयातील विद्यार्थ्यांची मानसिकता समजून घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्याचा त्यांच्या शिक्षणावर, वर्तनावर आणि भविष्यातील जीवनावर मोठा प्रभाव पडतो. त्यामुळे त्यांच्या भावनिक आणि सामाजिक विकासाकडे विशेष लक्ष देणे गरजेचे आहे.

समाजात आज शिक्षणातील स्पर्धा, करिअरची अनिश्चितता आणि सामाजिक बदल यामुळे विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेमध्ये विविध प्रकारचे बदल दिसून येतात. त्यामुळे या वयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक स्थितीचा अभ्यास करणे अत्यंत महत्त्वाचे ठरते.

प्रस्तुत संशोधनामध्ये यवतमाळ जिल्ह्यातील 18 वर्षांच्या विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. या अभ्यासामध्ये विद्यार्थ्यांचा ताण, आत्मविश्वास, सामाजिक संबंध आणि भविष्याविषयीची अपेक्षा यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives of the Study) -

या प्रस्तुत संशोधनामध्ये खालील उद्दिष्टे ठेवण्यात आली.

- 1) 18 वर्षांच्या विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेचा अभ्यास करणे.
- 2) विद्यार्थ्यांच्या भावनिक स्थितीचे विश्लेषण करणे.
- 3) विद्यार्थ्यांमध्ये आढळणाऱ्या ताण व चिंतेचे स्वरूप समजून घेणे.
- 4) विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक संबंधांचा अभ्यास करणे.
- 5) विद्यार्थ्यांच्या भविष्याविषयीच्या अपेक्षा समजून घेणे.

संशोधनाची गृहितके (Hypotheses) -

या प्रस्तुत संशोधनामध्ये खालील गृहितके ठेवण्यात आलेली आहे.

- 1) 18 वर्षांच्या विद्यार्थ्यांमध्ये ताण आणि चिंता काही प्रमाणात आढळतात.
- 2) विद्यार्थ्यांमध्ये भविष्याबद्दल सकारात्मक दृष्टिकोन आढळतो.
- 3) सामाजिक संबंधांचा विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेवर प्रभाव पडतो.

संशोधनाची पद्धत (Research Methodology) -

या संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धती (Descriptive Research Method) वापरण्यात आली.

नमुना (Sample) -

या अभ्यासासाठी यवतमाळ जिल्ह्यातील 30 विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली. सर्व विद्यार्थी 18 वर्षांचे असून त्यामध्ये मुले आणि मुली दोघांचाही समावेश करण्यात आला.

माहिती संकलन साधने (Tools of Data Collection) -

- 1) प्रश्नावली
- 2) मुलाखत
- 3) निरीक्षण
- 4) माहिती विश्लेषण
- 5) प्राप्त माहितीच्या टक्केवारी पद्धतीने विश्लेषण करण्यात आले.

निष्कर्ष -

या संशोधनातून खालील निष्कर्ष समोर आले:

- 1) बहुसंख्य विद्यार्थ्यांमध्ये भविष्याबद्दल सकारात्मक विचार दिसून येतो.
- 2) काही विद्यार्थ्यांमध्ये शिक्षण आणि करिअरबाबत ताण जाणवतो.
- 3) सामाजिक संबंध विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेवर प्रभाव टाकतात.
- 4) विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास वाढत असल्याचे दिसून आले.
- 5) काही विद्यार्थ्यांमध्ये भावनिक अस्थिरता आढळते.

चर्चा :-

या संशोधनातून असे दिसून आले की, 18 वर्षांचे विद्यार्थी मानसिकदृष्ट्या संक्रमणाच्या अवस्थेत असतात. या वयात विद्यार्थ्यांमध्ये स्वातंत्र्याची भावना आणि स्वतःची ओळख निर्माण करण्याची प्रक्रिया सुरू असते. काही विद्यार्थ्यांमध्ये शिक्षण आणि करिअर याबाबत ताण दिसून येतो. पालकांच्या अपेक्षा, सामाजिक स्पर्धा आणि भविष्यातील अनिश्चितता यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये चिंता निर्माण होऊ शकते. त्याचबरोबर मित्रमैत्रिणींचे संबंध आणि सामाजिक वातावरण यांचा विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेवर मोठा प्रभाव पडतो. म्हणूनच या वयातील विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शन, समुपदेशन आणि भावनिक आधार देणे आवश्यक आहे. शिक्षक आणि पालक यांनी विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्याकडे विशेष लक्ष देणे आवश्यक आहे.

सूचना -

विद्यार्थ्यांसाठी समुपदेशन सेवा उपलब्ध करून द्यावी.
शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये मानसिक आरोग्याविषयी जागरूकता वाढवावी.
पालकांनी विद्यार्थ्यांवर अनावश्यक दबाव टाकू नये.
विद्यार्थ्यांना सकारात्मक विचार आणि आत्मविश्वास वाढवण्यासाठी मार्गदर्शन करावे.
विद्यार्थ्यांना करिअर मार्गदर्शन देणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष -

या संशोधनातून असे दिसून आले की 18 वर्षांचे विद्यार्थी मानसिकदृष्ट्या महत्त्वाच्या संक्रमणाच्या टप्प्यात असतात. या वयात त्यांच्यामध्ये स्वातंत्र्य, आत्मविश्वास आणि भविष्याविषयीची अपेक्षा दिसून येते. परंतु त्याचवेळी ताण, चिंता आणि भावनिक अस्थिरता यांसारख्या समस्या देखील आढळतात. यवतमाळ जिल्ह्यातील 30 विद्यार्थ्यांवर केलेल्या या अभ्यासातून असे स्पष्ट होते की विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शन, समुपदेशन आणि सामाजिक आधार मिळाल्यास त्यांची मानसिकता अधिक सकारात्मक आणि स्थिर होऊ शकते.

संदर्भ -

- 1) Freud, Sigmund (1923) – The Ego and the Id, Hogarth Press, London.
- 2) Piaget, Jean (1952) – The Origins of Intelligence in Children, International Universities Press, New York.
- 3) Erikson, Erik H. (1968) – Identity: Youth and Crisis, W. W. Norton & Company, New York.
- 4) Bandura, Albert (1977) – Social Learning Theory, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- 5) Hall, G. Stanley (1904) – Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education, D. Appleton & Company, New York.
- 6) Mangal, S. K. (2013) – Educational Psychology, PHI Learning Pvt. Ltd., New Delhi.